

Тема 4. ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ВИЯВЛЕННЯ ФІНАНСОВИХ ОПЕРАЦІЙ, ЩО МОЖУТЬ БУТИ ПОВ'ЯЗАНІ З ЛЕГАЛІЗАЦІЄЮ ГРОШЕЙ АБО ФІНАНСУВАННЯМ ТЕРРОРИЗМУ

Етапи відмивання грошей. Ознаки, які свідчать про можливість відмивання грошей. Особливості ринку цінних паперів, які роблять його потенційно вразливим для відмивання грошей.

Системи (моделі) звітування про операції.

Фінансові операції, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу. Фінансові операції, що підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу. Вимоги до Порядку виявлення фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу.

Виявлення операцій, що можуть бути пов'язані з фінансуванням тероризму.

Ідентифікації юридичних та фізичних осіб. Вимоги до Порядку ідентифікації осіб, що здійснюють фінансові операції. Зберігання документів стосовно ідентифікації.

Схеми (типології) відмивання грошей через ринок цінних паперів.

У відповідності з найбільш поширеною моделлю процесу відмивання коштів, яка використовується міжнародною організацією FATF, процес легалізації можна умовно розділити на три основні етапи (стадії): розміщення, розшарування та інтеграція.

Зібрані «брудні» кошти потрапляють до фінансової системи країни, акумулюючись в певному банку (фінансовій установі). Далі відбувається маскуванню джерела їх походження. Наприклад, кошти через кілька рахунків переводяться до іншого банку, що знаходиться в офшорній зоні. З них видається кредит фіктивній компанії, яка нібито оплачує послуги іншої компанії — кінцевого елемента розшарування. В результаті придбаваються активи, здійснюються фінансові або виробничі інвестиції, та злочинні кошти набувають легальності.

Перший етап – розміщення – може реалізовуватися шляхом депонування коштів у банках або розміщення активів в інших типах фінансових установ. Головним чином, злочинно отримані доходи (передусім – готівка) перетворюються на ліквідні активи у формі валюти, цінних паперів, нерухомості і т. п., а також фізично переміщуються від їх істинних джерел походження (часто за межі країни). Зокрема, на зазначеному етапі широко використовуються такі традиційні кредитно-фінансові установи, як банки, інвестиційні, страхові, фондові компанії, кредитні спілки тощо. Крім того, розміщення може здійснюватися через установи нефінансового сектору (бари, ресторани, готелі, комісійні чи ремонтні установи, антикварні, ювелірні магазини, гральні заклади, будівельні фірми тощо).

Другою стадією легалізації є розшарування, коли відбувається трансформація злочинно набутих доходів в різноманітні активи та їх подальше розсіювання з метою маскуванню реальних джерел походження капіталів.

На практиці фази відмивання накладаються одна на одну, тому способи розміщення кримінальних капіталів аналогічні тим, що використовуються й для їх розшарування. Ця стадія може включати такі операції, як переказ депонованої готівки та її переведення в інші фінансові інструменти (цінні папери, дорожні чеки тощо), поштові перекази, електронні платежі через Інтернет, інвестиції в нерухомість та легальний бізнес (особливо в сферу туризму та відпочинку), перепродаж товарів високої цінності та фінансових інструментів. Використання зазначених методів істотно спрощується з огляду на існування в низці зарубіжних країн банків, які не зацікавлені у наданні правоохоронним органам інформації про своїх клієнтів. (У деяких країнах дозволено не реагувати на запити про стан рахунків своїх клієнтів, за виключенням наявності звинувачення у відмиванні). Передусім це стосується офшорного бізнесу, який на сьогодні вважається одним із найбільш прибуткових.

Так, типовим інструментом, який використовується при розшаруванні, є підставні компанії, зареєстровані в офшорних зонах. Фінансові операції з ознаками відмивання виявити вкрай складно завдяки використанню численних договорів прикриття та гранично малого строку діяльності підставних фірм. Також для проведення операцій можуть використовуватися підставні особи, втрачені або підроблені паспорти, інші документи, які приховують реальні джерела, власників та місця розташування незаконно отриманих доходів. Одним з розповсюджених прийомів на цьому етапі є так званий «розрив ланцю-

га», пов'язаний з переведенням кримінальних активів через кілька країн, через рахунки фірм, які потім зникають («фірми-одноденки»).

У відповідності з трифазною моделлю заключним етапом процесу легалізації є інтеграція. Це надання легального вигляду злочинно набутим коштам. На цій стадії гроші отримують легальне джерело походження та інвестуються в легальну економіку, щоб у правоохоронних органів не виникло підозр стосовно законності їх походження. Основні методи інтеграції «брудних» коштів включають: придбання нерухомості; викривлення цін зовнішньоторговельних угод при інтеграції незаконних доходів в економіку (тобто завищення в документах, які ввозяться до країни, грошових сум з метою виправдання вкладень відповідних сум у банках, або завищення обсягів експорту з метою обґрунтування отримання відповідних сум з-за кордону); використання банківських рахунків іноземної або спільної фірми з метою маніпулювання грошми у вигляді надання позичок, оплати акредитивів, виплати гонорару за консультації, читання лекцій, проведення платежів за фальшивими угодами або за фіктивні послуги, виплата заробітної плати або комісійних окремим особам або компанії; внесення готівки на рахунок з метою надання грошам вигляду доходів від продажу; декларування грошей під виглядом виграшу в казино чи через лотерею; послуга підставних компаній; придбання підприємства, яке є збитковим.

При цьому фальсифікується позитивний фінансовий результат раніше збиткового підприємства за рахунок незаконних доходів; отримання кредиту під заставу незаконно набутого майна та, відповідно, розміщення доходів в легальній банківській системі.

Діяльність з легалізації «брудних» коштів на практиці не обов'язково включає всі перелічені етапи, а може завершитися на першому або другому етапі. Часто зв'язок між етапами настільки тісний, що розмежувати їх неможливо.

У глобальному масштабі ринок цінних паперів характеризується різноманітністю, легкістю проведення торгових угод на сучасному етапі (наприклад, в електронному режимі), та здатністю виконувати угоди на ринках різних країн, незважаючи на національні кордони. Ці характеристики привертають увагу пересічних інвесторів, які шукали можливості вигідно вкласти гроші. Ці ж характеристики, разом з фізичним обсягом угод, також притягують до ринку цінних паперів увагу кримінальних структур, як зручний спосіб відмивання незаконно отриманих капіталів. На думку експертів FATF, тіньові кошти, відмиті через ринок цінних паперів, можуть бути отримані як в ньому, так і поза ним. Для коштів, отриманих поза цим сектором, механізмом приховування чи ускладнення виявлення джерела походження є угоди на ринку цінних паперів або створення юридичних осіб. А щодо протизаконних операцій на самому ринку цінних паперів, – зокрема, розкрадання, інсайдерської торгівлі, шахрайства з цінними паперами, маніпулювання ринком тощо, – їх наслідком є отримання незаконних коштів, які треба відмити. У обох цих випадках ринок цінних паперів може надавати особам, що відмивають гроші, подвійну користь: по-перше, вони можуть відмити незаконно отримані кошти, а, по-друге, отримати додатковий зиск від шахрайських операцій з цінними паперами.

Таким чином, ринок цінних паперів має певні особливості, які роблять його потенційно вразливим для відмивання через нього «брудних» грошей, а саме: в окремих випадках не можна виключати можливості отримання готівки в обмін на придбання цінних паперів; оскільки ця індустрія залежить від комісійних, професіональні оператори – торговці цінними паперами чи їх співробітники, – можуть піддаватися спокусі проігнорувати правила чи положення, для того щоб клієнт не пішов до конкурентів; процедури для перевірки клієнтів і походження їх коштів виконуються не завжди послідовно або виконуються лише на останньому етапі оформлення угод. Частина професійних учасників просто припускають, що такі процедури вже хтось виконав на попередніх етапах, і тому втрачають пильність; питання власності і контролю часто можуть приховуватися використанням номінальних власників.

Наразі в світі існує два різновиди систем звітування про трансакції клієнтів – об'єктивна та суб'єктивна. Об'єктивна система звітування з'явилась уперше в США в 1970 році. Зокрема, було запроваджене обов'язкове звітування фінансовими установами про всі валютні трансакції та трансакції грошових інструментів, які перевищують межу \$ 10 000.

Основними перевагами такої системи є: створення відразливого ефекту для осіб, які мають намір відмити гроші, через ускладнення процесу відмивання; створення ефектив-

ного засобу сприяння розслідуванням відмивання грошей через створення чіткого сліду зафіксованих трансакцій; менша кількість витрат на навчання персоналу правильного дотримання вимог звітування.

Суб'єктивна модель передбачає звітування не про всі трансакції, які перевищують певний рівень, а про трансакції, які є підозрілими з точки зору їх використання з метою відмивання грошей. Така модель не відрізняється чіткістю, оскільки розуміння таких категорій, як «складний», «незвично великий», «очевидні економічні цілі» тощо, не можуть розумітись однозначно всіма. Власне, це є найбільш очевидним недоліком суб'єктивної системи звітування.

Фінансова операція підлягає обов'язковому фінансовому моніторингу, якщо сума, на яку вона проводиться, дорівнює чи перевищує 80000 гривень або дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, еквівалентну 80000 гривень, та має одну або більше наступних ознак:

- переказ грошових коштів на анонімний (номерний) рахунок за кордон і надходження грошових коштів з анонімного (номерного) рахунка з-за кордону, а також переказ коштів на рахунок, відкритий у фінансовій установі в країні, що віднесена Кабінетом Міністрів України до переліку офшорних зон;

- купівля (продаж) чеків, дорожніх чеків або інших подібних платіжних засобів за готівку;

- зарахування або переказ грошових коштів, надання або отримання кредиту (позики), проведення фінансових операцій з цінними паперами у випадку, коли хоча б одна із сторін є фізичною або юридичною особою, що має відповідну реєстрацію, місце проживання чи місце знаходження в країні (на території), яка не бере участі в міжнародному співробітництві у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму, або однією з сторін є особа, що має рахунок в банку, зареєстрованому у вищезазначеній країні (на вищезазначеній території);

- переказ коштів у готівковій формі за кордон з вимогою видати одержувачу кошти готівкою;

- зарахування на рахунок коштів у готівковій формі з їх подальшим переказом того самого або наступного операційного дня іншій особі;

- зарахування грошових коштів на рахунок чи списання грошових коштів з рахунка юридичної особи, період діяльності якої не перевищує трьох місяців з дня її реєстрації, або зарахування грошових коштів на рахунок чи списання грошових коштів з рахунка юридичної особи у випадку, якщо операції на зазначеному рахунку не проводилися з моменту його відкриття;

- відкриття рахунка з внесенням на нього коштів на користь третьої особи;

- переказ особою, за відсутності зовнішньоекономічного контракту, коштів за кордон;

- обмін банкнот, особливо іноземної валюти, на банкноти іншого номіналу;

- проведення фінансових операцій з цінними паперами на пред'явника, не розміщеними в депозитаріях;

- придбання особою цінних паперів за готівку;

- виплата фізичній особі страхового відшкодування або отримання страхової премії;

- виплата особі виграшу в лотерею, казино або в іншому гральному закладі;

- покладення дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння та інших цінностей в ломбард.

Фінансова операція підлягає внутрішньому фінансовому моніторингу, якщо вона має одну або більше наступних ознак:

- 1) заплутаний або незвичний характер фінансової операції, яка не має очевидного економічного сенсу або очевидної законної мети, зокрема:

- а) прийняття суб'єктом первинного фінансового моніторингу коштів від особи, яка пропонує або погоджується на отримання процентів по депозиту, нижчих за процентну ставку, що встановлена у банку на поточний момент, або сплату комісій (плати за здійснення окремих операцій з його коштами) у розмірах, більших, ніж визначені суб'єктом первинного моніторингу за тотожними вкладками або операціями на поточний момент;

б) наполягання особи провести операцію за правилами, відмінними від встановлених законодавством та внутрішніми документами суб'єкта первинного моніторингу щодо таких операцій за змістом або за строками її проведення;

в) внесення особою у раніше узгоджену схему проведення операції (операцій) безпосередньо перед початком її реалізації значних змін, що особливо стосуються напрямку руху грошових коштів або іншого майна, в тому числі неодноразова зміна банківських реквізитів бенефіціара після надання першого доручення на переведення коштів або індо-сацію платіжних документів, надання доручення на перерахування коштів бенефіціару через два та більше рахунки інших осіб;

г) представлення особою інформації, яку неможливо перевірити;

г) неможливість встановлення контрагентів особи, прийняття суб'єктом первинного фінансового моніторингу коштів (платіжних документів до їх оплати) від особи, яка надсилає кошти на адресу іншої сторони цивільно-правової угоди, внаслідок чого такі кошти повертаються без виконання фінансової операції у зв'язку з незнаходженням такої іншої сторони або у зв'язку з її відмовою щодо їх прийняття;

д) відмова в наданні особою (клієнтом) відомостей, передбачених законодавством та відповідними внутрішніми документами суб'єкта первинного фінансового моніторингу;

е) регулярне укладення особою строкових угод або використання інших похідних фінансових інструментів, особливо таких, що не передбачають поставки базового активу, за фінансовими операціями з одним або кількома контрагентами, результатом чого є постійний прибуток або постійні збитки особи;

є) прийняття суб'єктом первинного фінансового моніторингу коштів (платіжних документів до їх оплати) від особи, яка здійснює неодноразовий обмін цінних паперів на інші цінні папери протягом поточного року без отримання або надання грошових компенсацій, пов'язаних з таким обміном;

ж) настання страхового випадку протягом короткого терміну, який визначається спеціально уповноваженим органом виконавчої влади у сфері регулювання ринків фінансових послуг, після укладення страхової угоди;

2) невідповідність фінансової операції діяльності юридичної особи, що встановлена статутними документами цієї особи, зокрема:

а) не пов'язане з діяльністю особи істотне збільшення залишку на рахунок, який згодом перераховується іншому суб'єкту первинного фінансового моніторингу або використовується для цілей купівлі іноземної валюти (з переказом на користь нерезидента), цінних паперів на пред'явника;

б) відсутність зв'язку між характером і родом діяльності особи з послугами, за якими особа звертається до суб'єкта первинного фінансового моніторингу;

в) регулярне представлення чеків, емітованих банком-нерезидентом та індосованих нерезидентом, на інкасо, якщо така діяльність не відповідає діяльності особи, відомій суб'єкту первинного фінансового моніторингу;

г) зарахування на рахунок особи значної кількості платежів від фізичних осіб на суму, що не перевищує суму, визначену статтею 11 Закону, у тому числі через касу суб'єкта первинного фінансового моніторингу, якщо діяльність особи не пов'язана з наданням послуг населенню, збором обов'язкових або добровільних платежів;

г) істотне збільшення частки готівки, що надходить на рахунок особи, якщо звичайними для основної діяльності особи є розрахунки в безготівковій формі;

д) розміщення на рахунок значної суми готівкових коштів особою, яка за рівнем доходу чи сферою діяльності не може здійснювати фінансову операцію на таку суму;

е) разовий продаж (купівля) особою великого пакета цінних паперів, що вільно не обертаються на організованому ринку, за умови, що особа не є професійним учасником ринку цінних паперів і цінні папери не передаються особі в погашення простроченої заборгованості контрагента перед особою;

3) виявлення неодноразового здійснення фінансових операцій, характер яких дає підстави вважати, що метою їх здійснення є уникнення процедур обов'язкового фінансового моніторингу, передбачених Законом, зокрема:

а) регулярне зарахування на рахунок особи (у випадку юридичної особи, якщо це не пов'язано з її основною діяльністю) коштів у готівковій формі з подальшим переказом

усієї або більшої частини суми протягом одного операційного дня або наступного за ним дня на рахунок клієнта, відкритий в іншого суб'єкта первинного фінансового моніторингу, або на користь третьої особи, у тому числі нерезидента;

б) передавання особою доручення про здійснення фінансової операції через представника (посередника), якщо представник (посередник) виконує доручення особи без встановлення прямого (особистого) контакту з суб'єктом первинного фінансового моніторингу.

Внутрішній фінансовий моніторинг може здійснюватися й щодо інших фінансових операцій, коли у суб'єкта первинного фінансового моніторингу виникають підстави вважати, що фінансова операція проводиться з метою легалізації (відмивання) доходів.

Порядок виявлення фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу та які можуть бути пов'язані, мати відношення або призначатися для фінансування тероризму, повинен містити: порядок здійснення заходів щодо з'ясування суті та мети операцій, що підлягають фінансовому моніторингу; ознаки операцій, які підлягають обов'язковому та внутрішньому фінансовому моніторингу, окремо для кожного виду фінансових операцій; інші ознаки підозрілих фінансових операцій, які встановлюються відповідно до специфіки та напрямків діяльності суб'єкта; критерії класифікації осіб, опис типів осіб, які характеризуються підвищеним ступенем імовірності здійснення ними операцій, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму (загальна характеристика, країна походження, характеристика ділової активності та репутації, наявність кримінального минулого тощо).□

У разі, якщо суб'єкт, який здійснює фінансову операцію або забезпечує здійснення фінансової операції, підозрює або повинен був підозрювати, що така фінансова операція пов'язана, має відношення або призначена для фінансування терористичної діяльності, терористичних актів чи терористичних організацій, він зобов'язаний в день виявлення такої операції зареєструвати її та негайно (в день реєстрації) повідомити про таку фінансову операцію Держфінмоніторинг України та правоохоронні органи, визначені законодавством.

Суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний зупинити проведення фінансової операції, якщо її учасником або вигодоодержувачем за нею є особа, яку включено до переліку осіб, пов'язаних із здійсненням терористичної діяльності, і в той же день повідомити про це Уповноважений орган. Таке зупинення фінансових операцій здійснюється на строк до двох робочих днів. Порядок зупинення фінансових операцій визначається суб'єктами державного фінансового моніторингу, які здійснюють регулювання і нагляд за діяльністю суб'єктів первинного фінансового моніторингу в межах їх компетенції. Держфінмоніторинг може прийняти рішення про подальше зупинення такої операції на строк до п'яти робочих днів, про що зобов'язаний невідкладно повідомити суб'єкта первинного фінансового моніторингу, а також правоохоронні органи, визначені законодавством. У разі неприйняття Уповноваженим органом відповідного рішення протягом строку, передбаченого частиною першою цієї статті, суб'єкт первинного фінансового моніторингу поновлює проведення фінансової операції. Порядок формування переліку осіб, пов'язаних із здійсненням терористичної діяльності, визначається Кабінетом Міністрів України.

Для забезпечення належної реалізації своїх функцій суб'єкт зобов'язаний проводити ідентифікацію осіб, які здійснюють фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу, відкривають рахунки, або за наявності підстав вважати, що інформація щодо ідентифікації особи потребує уточнення. Якщо особа діє як представник іншої особи або у суб'єкта виникає сумнів стосовно того, що особа виступає від власного імені, або вигодоодержувачем є інша особа, суб'єкт зобов'язаний ідентифікувати також осіб, від імені або за дорученням яких здійснюється фінансова операція або які є вигодоодержувачами. Суб'єкти, які відповідно до Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» мають статус фінансової установи, зобов'язані проводити ідентифікацію осіб, які укладають договори про надання фінансових послуг, та фізичних осіб, які є власниками юридичної особи-клієнта, мають прямий або опосередкований вплив на неї та отримують економічну вигоду від діяльності цієї юридичної особи. У разі, якщо юридична особа є господарським товариством, суб'єкт – фінансова установа зобов'язаний ідентифікувати фізичних осіб, які мають істотну участь у цій юридичній особі. Зазначеним суб'єктам забороняється вступати в договірні відносини з клієнтами – юридичними

чи фізичними особами, якщо виникає сумнів стосовно того, що особа виступає від власного імені.

Порядок ідентифікації осіб повинен містити:

порядок здійснення первісної ідентифікації особи; заходи щодо проведення ідентифікації особи у разі зміни інформації, необхідної для проведення ідентифікації, або закінчення строку дії документів, на підставі яких вона проводилася; порядок проведення заходів, спрямованих на перевірку інформації щодо ідентифікації особи; критерії класифікації осіб, опис типів осіб, які характеризуються підвищеним ступенем імовірності здійснення ними операцій, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму (загальна характеристика, країна походження, характеристика ділової активності та репутації, наявність кримінального минулого тощо); заходи з проведення додаткового вивчення особи.

Ідентифікація осіб здійснюється на підставі наданих оригіналів або належним чином завірених копій документів. З метою ідентифікації особи працівником суб'єкта визначаються:

а) для резидентів-фізичних осіб: прізвище, ім'я, по батькові; дата народження; серія та номер паспорта (або іншого документа, який посвідчує особу), дата видачі та орган, що його видав; місце проживання; ідентифікаційний номер згідно з Державним реєстром фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів;

б) для резидентів-юридичних осіб: найменування (повне та скорочене); місцезнаходження; документи про підтвердження державної реєстрації (включаючи установчі документи, інформацію щодо посадових осіб та їх повноважень тощо); ідентифікаційний код згідно з Єдиним державним реєстром підприємств та організацій України; реквізити банку, в якому відкрито рахунок, та номер банківського рахунка;

в) для нерезидентів-фізичних осіб: прізвище, ім'я, по батькові (у разі його наявності); дата народження; серія та номер паспорта (або іншого документа, який посвідчує особу), дата видачі та орган, що його видав; громадянство; місце проживання або тимчасового перебування;

г) для нерезидентів-юридичних осіб: повне найменування; місцезнаходження та реквізити банку, у якому відкрито рахунок; номер банківського рахунка; копія легалізованого витягу торговельного, банківського чи судового реєстру або засвідчене нотаріально реєстраційне посвідчення уповноваженого органу іноземної держави про реєстрацію відповідної юридичної особи.

Ідентифікація особи не є обов'язковою у разі здійснення фінансової операції особою, що раніше була ідентифікована.

Суб'єкт зобов'язаний зберігати документи, які стосуються ідентифікації осіб, та всю документацію про здійснення фінансової операції протягом п'яти років після її проведення.

На ринку цінних паперів можуть використовуватися наступні схеми (типології) відмивання грошей.

Легалізація злочинних доходів відбувається шляхом здійснення спекулятивних операцій з цінними паперами («сміттєві акції»). Посередник (дружня або підконтрольна особа) дешево скуповує цінні папери, а потім перепродає за більш високу ціну особі, яка розплачується «брудними» грошима. Доход від перепродажу набуває легальної форми. Може використовуватись у комплексних схемах безпосередньо для надання «брудним» коштам легального вигляду. Зазвичай, схема виявляється шляхом зіставлення з номінальною або ринковою вартістю цінних паперів.

Фірма за злочинні кошти здійснює придбання ощадних сертифікатів на пред'явника в банку. Як правило, далі вони передаються підставній особі – посереднику, яка пред'являє їх до платежу в касу цього ж банку, що торгує сертифікатами та отримує цілком легальні кошти. Може використовуватись в комплексних схемах, на етапах розміщення та інтеграції (безпосередньо для надання брудним коштам легального вигляду шляхом розриву ланцюга легалізаційного процесу). Часто здійснюються за змовою зі співробітниками банку. Досить часто в таких схемах використовуються підроблені документи (довірності), втрачені (викрадені) паспорти.